

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ШАШУБАЙ
ҚОШҚАРБАЙҰЛЫ

шығармалары

ШАШУБАЙ
ҚОШҚАРБАЙҰЛЫ

*Қошқарбай – әкем аты, Шашубаймын,
Малға кедей болсам да, тілге баймын.*

Ал гармоным, гармоным,
Бас барынша пәрменің.
Сөйле, сөйле, Шашубай
Бүгін күнің дәл сенің!

ШАШУБАЙ ҚОШҚАРБАЙҰЛЫ

шығармалары

Өлеңдер,
дастандар,
айтыстар,
толғаулар

зерттеулер,
естеліктер

АЛМАТЫ

“АНА ТІЛІ”

БАСПАСЫ ЖШС

2015

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 (5 Қаз)-5
Қ 69

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және спорт министрлігі
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша жарық көрді

Құрастырған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктемелерін
жазған – филология ғылымының докторы, профессор

Серік Негимов

Қошқарбайұлы Ш.

Қ 69 Шығармалары. Өлеңдер, толғаулар, дастан, айтыстар, зерттеулер, естеліктер. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2015. – 288 бет.

ISBN 978-601-251-118-5

Шашубай Қошқарбайұлының бұл жинағына өмірді әнмен өріп, сөзбен әрлеген ақынның шығармашылық мұрасы – ел ішіне кең тараған толғаулары мен өлеңдері, атақты айтыстары мен дастандары, сондай-ақ ақын шығармашылығы жайлы зерттеулер мен естеліктер беріліп отыр.

Кітап көпшілік оқырман қауымға арналған.

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84 (5 Қаз)-5

ISBN 978-601-251-118-5

© Қошқарбайұлы Ш., 2012, 2015
© «Ана тілі» баспасы, 2012, 2015

АЛҒЫ СӨЗ

ШАШУБАЙ ҚОШҚАРБАЙҰЛЫ

*Жезтаңдай мен қазақтың Шашубайы,
Кіреді, сөйлеп кетсем, сөз шырайы.
Жамбылмен үзеңгілес сұңғыламын,
Саңлақ деп үкілеген ел шынайы.
Шырқасам, Алатаудың өріндеймін,
Арқаның аңқылдаған желіндеймін.
Толқысам жырман тасып, кем дегенде,
Балқаштың шалқып жатқан көліндеймін, –*

деп дүбірлеп өткен Шашубай Қошқарбайұлы – ән мен жырдың еркесі Біржан сал, Ақан сері, Кемпірбай, Жаяу Мұса, Балуан Шолақ, Жарылғапберді, Ғазиз, Мәди сынды ақындық, әншілік, жонглерлік-клоундық, жыршылық, композиторлық, ойыншылық, орындаушылық яки синкретті өнердің иесі. Исі қазақ от ауызды, орақ тілді, сегіз қырлы, бір сырлы өнерпазды «Алмас тілді Шашубай», «Жорға Шашубай», «Жүйрік Шашубай», «Жыр-думанның дию-перісі» деп те атапты.

Бір кездердегі жарияланымдарда Шашубайды қазақ елінің театры, халық ауыз әдебиетінің білгір жыршысы, дала циркі деп жазыпты.

Ш. Қошқарбайұлы 1865 жылы Қараменде бидің тілімен айтқанда, «аш-арықтың қоныстайтын жері, ойы – қоян, қыры – киік, көлі – балық» дейтін Балқаш көлінің жағасында «Қызылшоқы» деген жерде дүниеге келеді. Ырысты, құт-

ты, қасиетті топырақта алты алаштың арыстары Әлихан Бөкейханов, Жақып Ақбаев, Әлімхан Ермеков, Абылай ханның бас батыры Жарылғап, өнер өрендері Нармамбет Орманбетов, Манарбек Ержанов, Күләш Байсейітова туған екен. Шашекеңнің әкесі Қошқарбай – Жандыбай баласы. Шашубайдан Әбжаппар, Муфте, Әбдірбай, Тайтөлеу деген төрт ұл туады. Анасы Күнбала: «Атаң Жандыбай сынды аузынан жыры ақтарылған бұлбұл көмей ақын болар ма екенсің?» – деп үміттенген екен. Ананың тілегі қабыл болғаны ғой. Шашубай он екі жасында сол маңдағы байлардың шашбауын көтеріп жүрген әлдебір ақынсымақ ақсақ шалмен, он үшінде Жақай, Кенжебала сияқты осы елдің ақын қыздарымен қақтығысып, ел көзіне ерте түседі. Иә, Шашекеңнің өзі:

*Он үште жел сөзді пері соғып,
Жасынның суын іштім құдығынан, –*

деген екен.

Шашубай өз заманының өнер қайраткерлерімен, даңқты адамдарымен араласып жүрген. Ол Жетісуға Ағыбай батырдың Софы дейтін баласына еріп келген. Ол осы елде Майкет, Жамбыл, Қуандық, Сарыбас тәрізді дарынды ақындармен сөз бәйгесіне түскен. Әсіресе, Шашекеңнің Сарыбаспен майдандасқаны жайында қазақ-қырғыз елі «Шіркін, Шашубайдай да сабаз туады екен-ау» деп сүйсінген. Осынау өнер сапарында Шөжеге жолығып, онымен бірге қанаттас, бауырлас қырғыз елін аралайды. Шөженің айтуымен, оның Кемпірбай ақынмен айтысын жаттап алған.

Халық өнерпаздарының орталығына, ордасына айналған салтанатты, сәулетті думанды Қояндыда Шашекең Біржан салмен жүздесіп, одан мынадай бата алған екен:

*Арқада кім тумаған өнер кернеп,
Сарнадың, сырнайыңды көкке сермеп.*

*Тартынбай, талабыңды тарықтырма,
Айта бер өрістетіп әннен өрнек.*

Шашубай Шөже, Кемпірбай, Шортанбай, Біржан салдарды өзіне ұстаз тұтса, замандастары – Жамбыл, Әсет, Нұрпейіс, Ажар, Қақпан, Естай, Доскейдің де ықпалы аз болмаған. Нартай, Кенендер болса, өздерін Шашубайдың шәкіртіміз деп есептеген. Шыңғыс тауының етегінде Абайға жолығып, онымен бірге аң аулап, түлкі қуысады. Құнанбайдың «түйе палуаны» атанған, Абаймен құлын-тайдай тебісіп өскен Байқұдамен біраз бірге болғаны тағы белгілі.

Үш жыл бойы Көкшенің көкжалы Балуан Шолақпен бірге серуендеп, қалың елге өнер шашады.

Қараөткел базарында Балуан Шолақпен қалай танысып, табысқаны жайында Шашубай былай деп сыр шертеді:

– Қан базарда құйқылжыған гармонымның дауысына қосылып ат үстінде ән шырқап тұр едім қызылмен тыстаған пұшпақ бөркіне шокпардай үкі қадаған, астындағы атын қызыл, жасыл шүберекпен орап тастаған нұрлы, еңгезердей зор кісі жетіп келді де: «Анау кім?» деп айғай салды. Мені қоршап тұрғандар үкілі адамға жарыла жол берді.

– Бұл Тобықты Шашубай ақын, – деп шу ете түсті. Үкілі адам маған ентелей жақындады да: «Кім болсаң да менің болашақ досым боласың» деп қолымды қатты қысты.

Сана-сезімі ерте оянған, еті тірі Шашубай азулылар мен тырнақтылардың алдында да айылын жиып, басын шұлғымағаны аңғарылады.

*Би – қасқыр, бай – арам ас, болды залым,
Барыстай жазды болыс тырнақтарын.
Қоян деп мені түтіп жемекші едің,
Шықты ғой арыстан боп алысқаның.
Жасым бар жетпіс бесте, жылым – барыс,*

*Азуым, бай дегенде, алты қарыс.
Жасымнан қас қылғанға қас болдым да,
Бермедім адамишылық қолдан намыс.*

1936 жылы Шашекең Алматы қаласына шақырылады. Халық таланттарының бас қосуында ақын «Такия тайтаңы», «Үш шыбық» ойындарын көрсетеді. Жамбыл, Орынбай, Доскейлермен кездеседі.

Халықтың ғасырлар бойы жасаған мәдени-рухани байлығын емін-еркін игерген, халық жырларының маржанынан түзілген мұхитында тербетіліп өскен жел жетпес жүйрік Шашекең қисса-дастандарды, толғауларды және «Қамбар батыр», «Ақтамберді», «Сұраншы-Бөкей» дастандарын ел ішінде жырлаған. Сондай-ақ Ақтамберді жырау Сарыұлының «Күлдір-күлдір кісінетіп...» өлеңін 1940 жылы Ш. Қошқарбайұлының айтуынан С. Мұқанов жазып алған. Ал «Тоты» дастанын Шашубай ақынның аузынан 1941 жылы 11 ақпанда әдебиет зерттеушісі Қайым Мұхаметханов пен Сейітжан Омаров хатқа түсірген. Текст Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясы Орталық Ғылыми кітапханасының сирек қолжазбалар қорынан табылды.

«Тотынама» – Шығыс әдебиетінің ғажайып үлгілерінің бірі. Мұнда парсы, тәжік және араб халықтары аңыздарының қуатты сарыны бар. Аңыздың ертегілік сипаты басым. «Тотынама» дастандарының арғы негіздері үнді, парсы халықтарының фольклоры мен әдебиетінде жатыр. Демек, Ш.Қошқарбайұлы туған халқымыздың әдебиетімен шектеліп қана қоймай, шығыс хикаяларының да сыр-сымбатына ден қойып, сұлу үнімен сүйсіне жырлапты. Бірде Шашекең «Қырымның 40 батырынан» бастап, жиырма төрт дастанды жатқа білемін депті (Балқаштық Әлихан Жәңгіровтың айтуынан).

Шашубайдың «Майда қоңыр», «Ырғыма-сырғыма», «Мамық қызға», «Ақ қайың», «Сырлы қайың», «Жамалға», «Кербез кер», «Бес Балқан» және т.б. өлеңдері көпшілікке мәлім.

Бұл әндерде махаббат, өнер, табиғат туралы ой тербейді. Қай әні болмасын адам жанын мөлдір сезімге бөлейді. Қазақ даласындағы жәрменкелер халық ішінен суырылып шыққан таланттардың ойын-сауығының куәсі болғаны баршаға мәлім. Сол жиындар Шашубай шығармашылығына кең өріс болғаны ақиқат.

Ол – айтыс ақыны, композитор, әнші, сырнайшы, жонглерлік-клоундық өнердің де иесі, халық ойындарын асқан шеберлікпен орындайтын болған. Айталық, басындағы тақиясын көз ілестірмей маңдайынан секіртіп, желкесіне әкеліп ойнатады екен. Төбесімен жүргенде аяқтыдан кем соқпаған көрінеді. Доңғалаққа ұксап дөңгеленгенде, таяқтың ұшына таяқ қойып дөңгелеткенде, аттың үстінде төбесімен шаншылып тұрып шапқанда, құрықты бес саусағына кезек қондырып қарына дейін жеткізгенде, алдына қойылған түрлі ыдыс-аяқ, тағамдарға қол-аяғын тигізбей дастарқан бетінде қоянша жорғалағанда, «мынау дию ма, пері ме», – деп жұрт қайран қалысады екен.

Шашубайдың шығармашылық өнеріндегі «Ақ қайың» деген бейнелі ұғым қазақ сахарасының көркем келбетін, сән-сәулетін, шексіз кеңістігін, өнерпаздық болмысын, мұрат-мақсатын, ой-аңсарын, тұрмыс-тіршілік толқындарын бейнелейді. Күн нұрына жайқалып, сыланып өскен, соншалықты музыкалық және поэзиялық сырлары мен қасиеттері терең, қиял, көңіл құстарын шартарапқа таратқан қанатты образ ақынның жан дүниесінің ішкі иірімдерін, өлеңге, өнерге деген махаббатын жайып салады.

«Ақ қайың» әні 1913 жылы Романовтар әулетінің билік құрғанына 300 жыл толуына орай Верный (Алматы) қаласында өткен тойда Шашубайдың өз аузынан грамофонға жазылған деген дерек бар. Бұл грамофон соғыс кезінде асқақ әнші Манарбек Ержановтың қолында болған екен.

Сарыарқаның сауырын, Алатаудың бауырын жолбарысша солқылдата жортқан, жосылып жыр толғаған Шашекеңнің

«Ақ қайың» сияқты әйгілі әні – ұрпақтар есінен шықпайтын мәңгілік әрі балаусадай балғын бекзат шығарма. Бұл тұста академик Ахмет Жұбановтың Шашубайды «Музыканың да үлкен адамы, қайраткері» деген пікірі ойға оралады (А. Жұбанов. «Замана бұлбұлдары». Алматы, 1963, 394-бет).

Шашубай – өлең сөзді желдей құйындатқан, аузынан шәрбат төгілген, қара өлеңді орып айтатын айтыс өнерінің дүлдүл көгі. Ол өзімен сілкілесетін ақыны бар ауылға бір шақырым қалғанда құранды ер салынған ақбоз аттың үстінде гармонын шалқыта тартып, толқыта, құбылта шырқап, айбат шегіп, адуындап, атойлап келеді екен. Қарсыласымен қағысар алдында қою қасын қағып қалады да, будақтаған түтіндей мұртын қатайтып, көзінен от бүркіп «Сөйле, Шашеке», – деп бір саңқ етіп, сонан соң жарық жұлдыздай ағады екен.

Шашекең Түбек, Құлтума, Орынбайлармен айтысқан, 1884 жылдар шамасында Қоянды жәрмеңкесінде соқыр Ажармен қағысқан. 1909 жылы ақындық дарыны мен даңқы «ескен желдей гулеген», «жай тасындай» Жамбылмен сайысады. Ақындық намысты қоздырарлық отты, жалынды, ірі сөздер айтылады. Арыстандай ақырған азулы ақындар жыр дауылын соқтырып борандатады.

Шашубайдың ақындық тапқырлығы, жаңа бір көркемдік амал-тәсілі «Шашубай мен қасқырдың айтысында» жарқырап көрінеді. Айтыс астарлы, ишаратты сөз бояуларына негізделіп, үйлесімді тоқылған. Қанды ауыздың қиянатын, қорлығы мен зорлығын аяусыз әшкерелейді.

Мәселен:

*Боз аттың құны үшін салдым қақпан,
Тұлпар ең су ішпеген лай-қақтан.
...Жарлының жалғыз атын жегеніңше,
Жауыз малын неге жемейсің толып жатқан?
Болғанда сен бір бөрі, мен – бір сері,*

*Жей алмайсың, жолдасым дию-пері.
...Қазынаның малына қас қылмай-ақ,
Оқ тие ме өкпеңнен жүрсен тегі?!*

Бұл – айтыстың жан тебіренерлік аса бір күйлі-куатты, сырлы-сымбатты шебер үлгісі.

Сондай-ақ Шашекең Ұлы Отан соғысы жылдарында Көшен Елеуовпен, Болман Қожабаевпен сөз бәйгесіне түседі. Ол Орталық Қазақстан жеріндегі қазына – байлықты, өндіріс ошақтарын, жұмысшы табының тегеуірінді еңбегін тебірене жырлайды. Халық ақындары Ұлы Отан соғысы жылдарында өздерінің жалынды жырларымен елі мен ерлерін жігерлендіріп, қанаттандырып отырды.

Шашубай да:

*Қайраттанса, тау жыққан
Батырлардың еліміз.
Тұяғы бүтін тұлпармыз,
Қанаты бүтін сұңқармыз,
Шын асылдың тегіміз, –*

деп шиыршық атты.

Ал Кеңес Одағының Батыры Мәлік Ғабдуллин 1943 жылы тамыз айында майдан шебінен туған еліне демалысқа келгенде:

*Хош келдің, қарсы аламын, Мәлік балам,
Едіге, Қобыланды – сенің бабаң.
Амангелді батырдай топты жарған,
Риза туған елің бүгін саған, –*

деп құттықтайды.

Орталық Қазақстанның халық ақындары 1943 жылы желтоқсан айында өткен І республикалық айтыстың ұйымдасты-

рылуына қозғау салады. Себебі, «Социалистік Қазақстан» газетінің 1943 жылғы 29 тамызындағы нөмірінде Доскей, Шашубай, Қайып, т.б. атынан мынадай шақыру өлең жарияланды:

*Ашынған ақын тілі кетсе сайрап,
Емес не алмас семсер алған қайрап?
Қаһармен ақырғанда дауылдатып,
Қалатын екпінінен дұшпан жайрап.
Майданда күн туғанда марқаятын,
Құлышынып, ұрандамас қандай ақын!
Белінен Сарыарқаның қанат қақтық,
Қайдасың, Нұрлыбек пен Нартай ақын?!
Бар қайрат бүгін сынға түспеді ме,
Бұл бір кез басатұғын кештеріңе.
Кемді сынап, табысты ортаға сап,
Сөйлеңдер, сүйсінейік істеріңе.
Белсеніп айтысқа шық, балуаным,
Сөзіміз жайы болсын шаруаның.
Жиналып, кеңесейік, бас қосайық,
Халықтың көтеруге аруағын.*

Ол қаһарлы күндерде Балқаш мыс зауытының жас жұмысшыларымен жиі дидарласты. Олардың алдында жыр толғады, ән шырқады, айтысқа түсті.

Шашубай туындыларын жинақтау, жариялау, зерттеу, қайталанбас тұлғасын жаңғырту ісіне келер болсақ, көңіл онша қанағаттанбайды. Дегенмен де ауызды ку шөппен сүртуге болмайды. Шашубай мұрасы хақында М. Әуезов, С. Мұқанов, Е. Ысмайылов, Ш. Құсайынов, Ы. Дүйсенбаев және халық ақыны Кенен Әзірбаев құнды пікірлер айтты. Ал С. Бегалин, Қ. Әбдіқадыров, А. Хангельдин, Ә. Тәжібаев, Ә. Әзиев, Ә. Омарбаев, Ж. Төлендиев сияқты ақын-жазушылар мақалалар мен естеліктер жазды. Сондай-ақ Ж. Өмірбе-

ковтың «Шашубай» поэмасы әйгілі ақын жайлы толғаныстарға құрылған.

1942 жылы «Сөйле, Шашеке!» (Құрастырған Сағынғали Сейітов) және 1984 жылы «Ақ қайың» (құрастырып, алғы сөзі мен түсініктер жазған Серік Негимов) атты жинақтары және ақын туралы естеліктерді, мақалаларды, өлеңдерді құрастырып әрі көлемді алғы сөз жазған Жанболат Башаровтың кітапшасы (Балқаш, 1990) жарық көрді.

Дүлдүл әнші, дарынды ақын, асқан ойыншы, айтулы композитор Шашекең 1952 жылы 4 мамырда дүниеден өтті. Аяулы, ардақты ақын қасиетті киелі әулие тау Бектауатаның бауырына жерленді. Өнерімен өрнек шашқан, ой теңізінде, қиял кемесінде еркін жүзген рухы биік сахарада көлбеген жаратылыстың ғажайып ескерткіші әйгілі Бектауатаға сиынып, әрі онымен жыр тербегісі, шежіре шерткісі келгендей. Бұған жас шашубайтанушы Жанболат Башаровтың:

*Арқаның асқақ төрінде,
Тәңірін таудың көрдің бе?
Қызығып соған қараушы ем,
Шыңына көзім сүріне.
Жайлаған қыран қиясын,
Шыңына салған ұясын.
Жатайын соның бауырында,
Мекен ғып мен саясын.
Жерлеңдер мені өлген соң,
Бауырына Бектауатаның.
Ақын-ата мен тау-ата
Тарқатып сырын жататын.
Жыр болып өткен ғұмырым,
Тау болып қалсын тұғырым.
Шашубай шалдың сөзі деп,
Қарттарға жеткіз, Тұғырлым! –*

деген шумақтары куә.

Балқаштың шынайы перзентіне, тұлғасы биік тумасына Балқаш қалалық атқару комитеті қамқорлық, жанашырлық көрсеткенін атап өту парыз. Бұған мына құжат (төрағасы Пирибинус, хатшысы Калмакова қол қойған) айқын айғақ: «№ 125, 7 августа, 1944 года.

1. Выделить из городского бюджета за счет общей экономии обретенные жилого дома народному акыну Кошкарбаеву Шашубаю 40 тысяч рублей».

Үкімет Ш. Қошқарбайұлының шығармашылық өнерін, ақындық еңбегін бағалап, оған 1941 жылы «Қазақ КСР-нің еңбегі сіңген өнер қайраткері» деген құрметті атақ берді.

1945 жылы «1941–45 жылдардағы Ұлы Отан соғысы тұсындағы «Ерлік еңбегі үшін» медалімен, металлургия бойынша «Социалистік жарыстың жеңімпазы» белгісімен, 1945 жылы «Құрмет белгісі» орденімен, 1949 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Құрмет Грамотасымен наградталды. КСРО Жазушылар одағының мүшелігіне қабылданды.

Суырыпсалма ақындығына әншілігі, композиторлығына жыршылығы, бұған ойыншылығы қосылған әмбебап дарын, өрнекті өлеңнің гүлі, ақындық өнердің болат тұяқ мұзбалағы Шашубай бейнесі мен шығармасы болашақтың есігін айқара ашып, төрімізде төредей болып отыратынына кәміл сенеміз.

*Серік Негимов,
филология ғылымының докторы,
профессор*

ШАШУБАЙ ҚОШҚАРБАЙҰЛЫ ТУРАЛЫ

Арқада кім тумаған өнер кернеп,
Сайрадың сырнайыңды көкке сермеп,
Тартынба, талабыңды тарықтырма,
Айта бер өрістетіп әннен өрнек.

Біржан сал

«Шашубайды бірінші рет Айдарбекке ат шапқан жылы көрдім. Қара мұртты, тіке көзді, орта бойлы, ат үстінде, қолда гармоны, саусағын секіртіп ойнайды. Басындағы қалпағы біресе желкесіне, біресе маңдайына жылжып тұрады. Жұрт оның артынан қалмайды. Сырнаймен ән шырқағанда ел таңдай қағады».

Кенен Әзірбаев

Аңыздар сыры,
Алматы, «Қазақстан», 1969 ж., 99-бет.

«...айтыстың түр жағындағы орны — ерекше мысалы осы Шашубай айтысы деуге болады».

Мұхтар Әуезов

Қазақ әдебиетінің тарихы,
1 том, 2-ші кітап.
Алматы, 1964, 107-бет.

«Шашубай өлеңдері әрбір дыбысына дейін түбіттен бе, қауырсыннан ба жаралғандай жеп-жеңіл, мөп-мөлдір».

Әбділда Тәжібаев

Жылдар, ойлар,
Алматы, 1976, 221-бет.

«Шашубай халықтық поэзиямен қатар музыканың да үлкен адамы, қайраткері болды».

Ахмет Жұбанов

Замана бұлбұлдары,
Алматы, 1963, 394-бет.

«Шашубай өлең, әнді домбырамен ғана айтпайды, көбінесе гармонға қосылып жырлайды. Ол гармонмен жырлағанда сахнадағы артист сияқты қасы-көзін сан құбылтып, ойнақшытып, екі мұртын тікелейтіп, «Сөйле, Шашеке» деп бір ақырып қойып жырлайды; әдемі құйқылжыған дауыс, лирикалы, толғамалы, түйдекті өлең-жырмен бірге оның сыртқы денесі, қолы, бет-аузы түгел ойнайды...»

Есмағамбет Ысмайылов

Ақындар,

Алматы, 1956, 63-бет.

«Айтыс арасында концерт жүріп жатыр. Сол кезде Шашекең елді тағы бір күлдірді. Атақты әнші Манарбек Ержанов (1901–1966) Шашекеңнің «Ақ қайың» әнін күңіретіп салғанда, кәрі тарланның арқасы қозып кетті білем, Шашекең айғайлап жіберіп, сахнаға қарғып шықты. Ел қыран күлкі».

Ақжан Машанов

Естен кетпес күндер,

Алматы, 1989, 315-бет.

«Шашубайдың ақындық, композиторлық өнерінің өрістеуіне сабақ болған өзінің ізденгіш, алғыр өнерпаздығының ұшқыны болса, оған леп беріп, қанат қақтырған Қоянды жәрмеңкесінде бас қосып, өнер салыстыратын халық өнерпаздары болған».

Сапарғали Бегалин

Сахара сандуғаштары,

1976 жыл, 70-бет.

ΘΛΕΨΙΔΕΣ

МЕН КІММІН

Қошқарбай – әкем аты, Шашубаймын,
Үйде кедей болғанмен, түзде баймын.
Күніне мыңды беріп, жүзді алсам да,
Қалтамның түбі тесік, байымаймын.

Қошқарбай – әкем аты, Шашубаймын,
Бай десе, көктен түскен жасындаймын.
Өнермен байдың малын тартып жедім,
Сырымды ішімдегі жасырмаймын.

Қошқарбай – әкем аты, Шашубаймын,
Малға кедей болсам да, тілге баймын.
Тартсам да тақсіретін кедейліктің,
Байларға малы бар деп бас ұрмаймын.

1880

ТІЛЕСКЕ

Өспеген арғы тегің атаң Сәмбет,
Басыңа бітті малмен, бақ пен дәулет.
Басыңа бақ қонған соң, ұмытылды,
Жеткен соң қолың көкке, келіп нәубет.

Шақырдың жаман оймен, сөзің мекер,
Би-болыс атқа мінген жаудан бетер.

Бірлікке ықыласпен тілеу болмай,
Кінәсіз көзің тіктің босқа бекер.

Би – қасқыр, бай – арам ас, болды залым,
Барыстай жазды болыс тырнақтарын.
Қоян деп мені түтіп жемекші едің,
Шықты ғой арыстан боп алысқаның,

Қылмыс жоқ, шақырттырдың, босқа міншіл,
Тағатсыз, тақуасынған өңшең діншіл.
Кісі өлтіріп, ноғайды талағам жоқ,
Мінезің мінез емес адал – сыншыл.

Мал бітпеген атаң Есдәулет, Ескенеге,
Бақ қонса, кісі артын ескере ме?!
Жауыр нармен Жетісудан келіпті әке-шешен,
Үш ешкі, естен шықты бес кереге!

1885

КЕДЕЙЛІК

Екі арсыз қатар шыққан – ұйқы, тамақ,
Кедейлік ұстап алды жүндей сабап.
Өнер шіркін өрлетіп жатқызбайды,
Домбыра ап, өлең айттым, қылып талап.

Кедейлік ортаға алып қамалайды,
Менен басқа кісіні таба алмайды.
«Жетім кедей, мұнымен не өндірдің», – деп,
Бай баласы мазақ қып, табалайды.

«Өлеңді қой, қозы бақ, кедей!» – дейді,
Кедейді кедей демей, не дейді енді.

Кенже ұлы кедейліктің мен болдым ғой,
Еш адам талабыма теңелмейді.

Талабым таудай туған өнерлі едім,
Емін-еркін еркіме жібермейді.
Бай десе, мұздай қатқан жүрек-бауыр,
Бұлт көшіп, шілде түспей, жібімейді.

Қолда мал жоқ болғанмен, көңілім бай,
Байлығым, жомарттығым Атымтайдай.
Артымнан бір қалмадың қу кедейлік,
Еркінде сірә сенің болмайтындай.

Кедейдің бір жаманы – кежір кедей,
Бай баласы құриды, ішпей-жемей.
Жайдары, жақсы болмай, кесірленед,
Не дейді енді мұны, кежір демей?

Бас білген кедей болдың тілінді алар,
Айт десең, ұшып-қонып қолға қонар.
Не жұмыс қайырлы боп орнына кеп,
Ең түбі сол кедейдің ақыр оңар.

1886

МЕНИҢ СЫРЫМ

Өтпес жарлық – кісіге бойға қорлық,
Байдан қорлық көп көрдім істеп өрлік.
Әкем кедей болды да егін салып,
Масақ теріп, күн көрдік, жарлы болып.

Ми толық, ақыл зерек, ойлағанға,
Берерім жоқ қанағатсыз тоймағанға.

Ортамнан оза шығып өнер қудым,
Көңілді жоқшылыққа қоймағанға.

Байлардың бір кәсібі – ұрлық, сауда,
Жайылып, малы жүред биік тауда.
Байлардың тауда жүрген малын алып,
Кірістім өз-өзімнен үлкен дауға.

1886

ӘТПЕККЕ

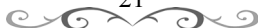
Ақын үшін бергенің қотыр серкеш,
Түйедей-ақ көресің ұзын өркеш.
Берсең бер, басында айтқан екі қойды,
Бұдан кеміп дәулетің ештеңе етпес.

Көзің көрді сараң бай менде жоқты,
Берем деп ең әуелде екі тоқты.
Кебінін Ормақай би жұтқанындай,
Өтірікке айтқаның келіп соқты.

Мен саған жалданғам жоқ тоқтығымнан,
Қаңғырып қойыңды бақтым жоқтығымнан.
Табан ет, маңдай терім сұрағанда,
Қарғысың, ұстағандай шоқтығыңнан.

Мен секілді жетімнің сыны бар ма,
Ақысын сұрағанның міні бар ма,
Әтпек бай, қылжақтамай ақымды бер,
Шашубайда әкеңнің құны бар ма?!

1880

ЕРКЕБАЙҒА

Еркебай, бай болдың сен мал жимаған,
Тәкаппар төремін деп шалжимаған.
Үлкенге, кішіге де сынық мінез
Мақтанып асып-тасып далдимаған.

Еркебай, туып-өскен жерің Қордай,
Атағың шыға келді туған айдай.
Әдейі көрейін деп келдім аңсап,
Баласы Қошқарбайдың мен Шашубай.

ЖАМАЛҒА

(Әні бар)

Ақ маңдай, керілген қас, сұлу Жамал,
Жел тұрса, құбыладан соғар самал.
Атыңды естіп, өзіңді көре алмадым,
Ғашықтыққа, айтшы өзің, болар ма амал?

Дарияның ортасында шынар ағаш,
Көзіңнен айналайын қиылған қас.
Жамал деген сұлу қыз қай жерде екен,
Атыңды естіп, сыртыңнан болдым ғой мас.

Қайырмасы:

Бұл сөзіме шығарған
Риза бол, Жамал-ай!
Жастық дәурен басыңда,
Көргенің қызық заман-ай!
Көрмей сырттан құмармын,
Бұған, сірә, не амал-ай?!

